

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

ONG-3D
Démocratie - Droits Humains - Développement Local

**DEFTERE PULAAR YOWITIINDE E
KELMEENDI SARDIYAN KOORI LAAMAYRU**

**PEEWGU E POTALIYANKEEWU E
SENEGAAL**

**EBBAANDE WALLITTOORE FAAMAMUYA GOLLE LAAWDINO
E GADDANDE HODIYADKOORE
(PACE) Cooperative Agreement No. AID-685-A-13-00004**

JUILLET 2014

Nde winndannde hebli e fulnii dum ko Fedde Ngenndiire ngam Janje e Heblo Mawbe Wiyeteende e demngal Farayse (AN@FA)

E nde jeyaa e naati e Ebbaannde Ballitgol Laawdiyankeewol e Gaddannde Kodiyankeere e farayse (PACE) siyeteende e ballital Fedde amerikiyankeere wallitoore bambaare e anndiraande USAID. Nde tonngannde binndande sardiyankeere lelnude e dowde golle e ngonka Batirde Ngenndiire Senegaal ,wadi dum e sili dum ko goomu golleyankeewu anndube e fannu sariya e terde renndo jaambureewo jeyaabe e goomu anndiyankeere AN@FA. Yebtitde e waanjitaade deftere nde fof maa huunde e mayre ngam faanditaade njeeygu koko hada

Loowdi caaktaadi e nder ndee winndannde,piraadi e demde joola, seereer, Pulaar, Mankaañ, Soninke,

Mannding e Wolof kuccinaade ko e besngu Senegaal e kuubal mum. teenti noon e fiiloobe to ybtirde ngenndiirenfuroobe e demde ngenndiije, jannginoobe jande mawbe,saaktoobe kabaruuji, gollorde ngenndi e daraniibe demde ngenndiije. Faandaare mayre ko rokkude kabaruuji e demde ngenndiyanjooje ngam anndude hebindaade ngonka e golle terde e gollorde SENEGAAL .

Yiilirde Siynoore Golle nde AN@FA

KELMEENDI

Dabbaande waylo sardi :

E sariya, memtaade sardi ko waylo huccinaanngo e Batirde Ngenndiire ngam saataade, timminde, maa haaytinde, fof maa huunde e ebbaande sardi o.

Sardiyeeji memtaadi (baylaadi) ngonata ko binndaadi etee di njabatee tan ko so tawi di pawii ko e loowdi binndandë ngondë e yuurniteede. So tawii memtooji di njoli ko ko adii gommuuji diisnondiro, di kuccintee ko e goomu mo de todfii o, so ina wona edi mbaawi waanjiteede e kaayit di tottiree. So tawii noon ko e nder jodnde batu kuubtidinngu memtooji di njidfaa wadeede, di tottete tan Hooreejo Batirde Ngenndiire, yettina dum batu kuubtidinngu ngu.

E nder batu gostondiral miijooji todfingal memto sardi, jogii laawol haalde tan ko gooto e siifbe dabbandë memto be, piilaado gooto mo miijo mum luulndii ebbaande memto ngo, Hooreejo e Ciimtoowo goomu todfaaangu ngu, kam e Jaagorgal Laamu mo memto ebbaande nde todfii o.

Kuulal Jaagorgal

Ko badal Njubbudu Laamu ngal mbaydi huubtindi maa heeriinde umminde e Jaagorgal Laamu. Bayri ko tergal

laamu ciinoowu e nder keeri mbaawka mum siifata um, kuulal jaagorggal ko yamiroore siyeteende fawiinde e sardi maa e kuulal Hooreejo Leydi maa e yamiroore mum ngam saaktude mbaydi ciynugol sardi o.

Hono no Kuulal Hooreejo Leydi nih, Siyno kuulal Jaagorggal ina heewi mbaydiji. Angal waawi fawaade e sardi so tawii ko ngal kuftodingal (yeru kuulal Diisnondiral-Teeru kadngal yimbe joofnude otooji mum en e mbedda), angal waawi heeraade (yeru : toɗɗaade e subaade nedɗo liggotoodo halfina dum golle).

To jerondiral mbaawka doosde et sardiyeeki, Kuulal-Jaagorggal woni ko les Kuulal-Hooreejo.

Batirde Ngenndiire :

Batirde Ngenndiire woni tergal diisnondiral Ndenndaandi Senegaal. Gila Senaa mumtaa e hitaande 2012, laamu laawɗino Senegaal ko tergal gootal jogii. Ko Batirde Ngenndiire joodanii Ngenndi Senegaal, ko kañum tammbootoo jeloode Ndenndaandi ngam siftinde fiilaabe (depiteej) njoorto pawaado e mum en (kuulal 108 Kuule Nderndere Batirde nde).

Limngo fiilaabe (dipiteeji) to Batirde Ngenndiire ko teemedere e capande joy (150) e tuugnaade e kuulal LO. 144 Doosde fiilo (wote).

Wallitoobe fiilaabe :

Wallitoobe fiilaabe ko yimbe be Batirde nde todfii, yefiti rokki golle ngam mbeefnana fiilaabe faamamuya mum en haa golle de mbaawa feewde e yumtude.

Ngaal ballal e ngoon weefno fawii ko e addande goomuuji golle e fiilaabe to Batirde Ngenndiire duttorde, e kabaruuji, e balle katojinaade ngam be mbaawa siynude golle maɓbe (kuulal 50 Kuule Nderndere Batirde nde).

Booñ

Booñ ko winndannde renndinnde ngalu naatngu e ngalu podaangu, pawingu e limere ngam yahda e golle limooɓe booñ (heewi wadeede ko e hitaande). Gede didi tammbiide booñ ko ngalu naatngu e ngalu njaltungu.

Naatndi

Naatndi woni keɓe maa dañe e ko furi heewde gummiide e kubbe. Ede ngona kubbe jobaade de cellaani cemmbaani,

maa de ngona celnaade, naatnaade e cogguuji de yeeyoobe kebaata tottita dowla.

Njaltundi

Jawdi ndi gollorde laamu e gollorde dente nokkuuje njaltini ngam yubbinde golle mum en wiyetee Njaltundi, woni denndaangal ko laamu firiliti e nder hitaande ina wiye kadi pirlitaandi laamu. Njaltundi maa pirlitaandi ina fecco e gedde nayi:

- Njaltundi ngam gollorde laamuyankooje mbaawa liggaade ;
- Njaltundi ngam dañde kuutorde e ngalu ndariingu liggorteengu ;
- Njaltundi ngam daraade e liggaade e nder gedde renndo, faggudu wondude e jotondire hakkunde leydeele ;
- Jobgol ngañari pawaandi e ñamaale laamuyankooje.

Yiilirde Suudu wakilaabe Ngenndi :

Yiilirde Suudu Wakilaabe Ngenndi renndini ko Hooreejo Suudu ndu, e sukkuɓe Hooreejo njeetato(8) hoolaabe, e fiilaabe njeegomo (6) hoolaabe, e horooɓe ngalu dido (2) (kuulal 13 kuule nderndere Batirde nde). Kambe terde

yiilirde nde fof 6e cubaa ko e fiilo fawiingo e doggol, daawal fiilande maɓɓe ko hitaande hesditinteende e nder batu aadaraangu arwaniiwu (kuulal 15 kuule nderndere) Hooreejo Batirde Ngenndiire nde tan woni tergal yiilirde cubangal e fiilo sirluyañkeewo toɗɗiingo mo, omo joyyinee ɗoon e ɗoon so alaa kadooje, o ardo yiila, fiilo terɗe keddiide (kuule 10-14 kuule nderndere batirde nde) .

Yiilirde batirde nde ina rennda e batu ko famɗi fof laawol gootol lewru kala (kuulal 17 kuule nderndere Batirde nde).

Jolal Fiilngo :

E sahaa hade fiilo toɗɗiingo Batirde, ina wadi daawal tayangal e nder maggal ndenndaangal terɗe gonɗe e doggi foodondiro, ngam fiileede ina, njiylo e nder leydi ndi ngam lollinde mijooji mum en e paandaaje mum en ngam fiiloobe 6e mbaawa hoolaade e fiilde 6e. Ko ɗum woni Saha lollino. Ngam poodondiral ngam heɓde hoolaare fiiloobe ɓurɓe heewde 6e wadete ko e dow mbaydi tuugnorgal dawrugol.

Sahaa lollinoo ko baldê noogaas e goo (21) uddata ko so weeti ko fiilngo e sahaa feyti-jamma (kuulal LO. 108 mo Doosdê fiilo). E nder oon sahaa doggi dî fof ina jogii e nder gollordê laamuyankeeje saakto kabaruuji dumunna potdô rip ngam lollinde miijooji (ñalawma saakto miijooji) .Sahaa duumagol haala maɓɓe e caaktirdê kabaruuji di e mbaydi no di ciynirtee lelnaa e ko Kuulal Hooreejo caggal wasiyo Diisnondiral Ngenndiwal yeewtongal kaalirdê (kuule 180 haa 183).

Tayre fiilirde :

Mbaydijji didi subngo ngoodi e nder fiilo ngam subbaade fiilaabe to Batirde Ngenndiire : doggol ngenndiwol e fawaade e keewal ko gooto fof hebi e doggol falndeyankeewol maa gardiido fof nawa e nder fannuuji didi fiilaabe cubtete ko e nder nokku keertaado haa laaabti biyeteedo tayre fiilirde. Tayre fiilirde doggol pawingol e ko gooto fof dañi ko leydi ndi fof, nde gardiido fof yêbta ko diiwaan woni werto mum.

E mbaydi didmiri ndi, hay sinno piilaadoo o subaa ko e falnde mum, o haalata o gollotoo ko e innde diiwaan o fof. Piilaado ko piilaado besngu fof darantoodo nafaore maggu

fof waasa daranaade tan nafaore heeriinde diiwaan mum maa, lannda mum dawrugol maa goomu mum to Batirde Ngenndiire .

Doosde fiilngo:

Doosde fiilngo Senegaal renndini ko loowdi sardiyankoori ngummiindi e lawfino e siyno hoofngo e yubbinngo subngo fiilaabe Batirde Ngenndiire,fiilaabe palde e be teeruuji maa nokkuuji.

Goomu Nebbiso :

Goomu Nebbiso ina addana batirde nde wadde golle mum horo e dow golle de ciynata laamu ngu, robtude mijooji jowitiidi e kabaruuji pawiiidi e gedde teenjude jowitiide e:

- hufngo gollorgal laamu,jubbudi gollorde dowla
- huufngo e yiilngo dental golle ngenndiwal laamuwal
- Gede e fiyakuuji renndoyankooji

Hawrande ina waai yebteede e nder Batirde Ngenndiire ngam darnude goomu nebbiso. Golle goomu nebbiso joofata ko so ngu yettini goole maggu to Batirde Ngenndiire,walla lebbi jeegom timmudi caggal nde hawrannde yebta,walla so ñaawirde , udditii kaan haala ndamal yuurnitaade e rewnude e lelnude ñaawoore e dow kaabaru gaddannoodo goomu ngu darneede . Goomu

widfo waawa darneede wonde yoo yuurnito huunde yettinaade ñaawoore.

Kala tergal gonngal e goomu nebbisongu Batirde Ngenndiire ina jogii wadfiinde yowitiinde e moofto e sirilu amma so ñaayi ñum o fawe kuuge joofaade e kuulal 363 Ñaawirgal fitina senegaal . Ko Batirde Ngenndiire tan jogii mbaawka saaktude ciimol goomu nebbisongol maa huunde e maggol,caggal nde be njuurnitii ngol e gostondiri heen miijooji,(kuulal 48 kuule nderndere).

Goomu Resndo:

E udditgol jonnde arwaniire batirde nde fiilannde hesere joonaniibe ngenndi ina ndarna goomu resndo wadngu terde noogaas (20). Happu fiilannde mabbe ko hitaande hesditinteede e nder jonnde aadoraande arwaniire batirde nde. Goomu resndo mbaaowu batu e noddaango hooreejo mum caggal nde batirde nde dabbi ñum e dow fawaade e kuulal 65 tuugnogal ina jogii mbaawkaaji : yebtude ciimti e kawrande jowitiide e ko batirde nde halfiningu, betde e rewindaade ciynugol sardiiji yebtaadi . Ngam goomu ngu waawa liggaade no haanirta nih maa ko buri feccere e terde maggu tawtooree .kono ngam kawrande mngu mbaawa yebteede, maa didabe tati (2/3) njahda heen.

Terde laamu ngu ina mbaawi tawtoreede jonde e batuuji Goomu ngu, ebe mbaawi yébtude konngudi so be dabii dūm. Ebe mbaawi rokkude goomu ngu ko be naamna e jeyaa e mbaawka maɓbe ko (kuule 25-26-27-28 e 29 kuule nderndere).

Goomu tabitngu :

E udditgol jonnde arwaniire batirde nde fiilande hesere caggal nde terde yiilirde yéewa njoyyina joonaniibe batirbe ngenndiire, ina ndarna goomuuji sappo e goo(11) tabitdi Goomuuji di keblata batuuji kuubtidindi . Goomu ina jogii yiilirde nde ardi hooreejo goomu e koolaado kuubal. Goomuuji di ina memi gede fof faggudu kuubtidinndu,kopporeje,cellal,besngu ,jotondiral hakkunde leydeele ballondiral e jukkere endam e pinal,caaktugol kabaruuji,ndeenka ngenndi,jande,cukaaku,kodki (kuulal 62 tuugnorgal leydi, kuulal 24 kuule nderndere batirde nde).

Hasbo laamuyankeewo:

Hasbo laamuyankeewo woni innde fannu hasbo ngo liggorde laamu e dente ndenndaandi leydi kuutortoo ngam winndude e betde naatndi e njaltundi.

Tayre gaddande e ñukke :

E tuugnaade e sardi mo tonngoode 2011-15 mo 8 sulye 2011 tayre gaddande e ñukke siimtata ko gaddande Dowla wadi yimbe fofoobe maa dente kebtinaade laamuyankeeje ender kawre e nanandire hakkunde laamu ,taye mum e heeriibe.

Yeewtere Hooreebe (Goomuujj) :

Yeewtere hakkunde Hooreebe nde Hooreejo Batirde ardii renndini ko sukkube hooreejo e denndaangal hooreebe goomuujj golle, e Hooreebe goomuujj renndube ciili dawrugol, e nelaabe fiilaabe be ngalaa e goomuujj, e ciimtoobe kuubtinbe Goomuujj kopporeeje, faggudu huuftidinndu, ballondiral fagguduyankeeewal, e Jagorgal ngal laamu ngu todfii.

Yeewtere Hooreebe tay'ata njuubbudi e lelngo golle Batirde nde e kala gedde jowitiide e keblugol golle liggordende :

- feytude kala gedde jeyaade e mbaawkaaji goomuujj de, di kaani yuurnitaade,
- lelnude ginol golle Batirde nde
- yubbinde gostondiral miijooji e nder jonnde huuftidinde (feccude sahaa mo gooto fof foti haalde).

Batirde ina tintina Hooreejo Ndenndaandi maa laamu ñalawma e waktu mo yeewtere hooreebe joodfoto laamu ngu ina waawi neldude heen koolaado mum (kuule 84 e 19 e 73 de kuule nderndere).

Fiilaabe teeruyankooɓe :

Dente diisnondire teeru ko dente fiilaabe e nder gure teeru kaalfinaade huufo fiyakuuji dente teeruyankooje. Fiilaabe teeruyankooɓe ko yimbe hoolaabe piilaa e nder dente diisnondiral teeru ko kambe njuurnitto kala ko feewti e nguurndam e nafaore nokku o. Ede njogii mbaawka ngam darnude e ittude liggorgal nokkuyankewal,naɗngude e jabde ko foti feewneede e nokku he,huufde e hasbude ngalu e faggudu nokkuyankewu,rokkirde balle ballitooje bantaare fagguduyankoori.

Dente diisnondire teeru ina ciyna mbaawkaaji e rewirde e kawrande de be yeftata .Ko dum be mbiyata jamirooje kese. Ede mbaawi darnude goomuujii jogiidi mbaawka silde e yuurnitude gefe de di kalfina.

Fiilaabe diiwaniyankooɓe:

Diisnondiral falndeyankewal woni dental jogingal mbaawka tayde haftan e nder falnde. E ngal rewira e kawrande ngam siynude mbaawkaaji falnde nde. E ngal

rokka miiɗoo e yiyannde e kala ko memi ɓamtaare e nguurndam falnde nde ko fayti e tayngo leydi miiɗo e bagginaali diisnondiral ina jojji.

Diisnondiral falnde ina winnda e yēɓta kuule mum nderndere tayooje limo goomuuji ɗi, yimɓe wonɓe heen e fannuuji no ɗe lelnirta golle majji.

Kawre ballondiral hakkunde laamu e heeriibe :

Kawre ballondiral ko kawre kuubtidinde ballitooje e fannu duumiido yimɓe maa dente golle keeriibe, mahde, jogaade e huufde peewnaandi maa mahanteeri ndi Laamu jeyi maa wadi. Ballondiral hakkunde laamu e heeriibe ko fannu jotondiral e jokkondiral ngam hebde e naannude jawdi e kaalis e nder golle ɗe laamu ummanii etee njabi wallondirde e nanondirde heen e jom jawdi en heeriibe. Heeriibe ina naaatni juude mum en e golle e dow dum laamu ngu ina yoba ɓe, maa eɓe ndotte e huunde e kaalis ngal golle maɓɓe nanata .On fannu yēewgol kaalis gollirɗo ina woodi e leyɗeele keewɗe hay sinno mbaadii ɗi ɗi ina ceerti. Kawre ballondiral ina mballita koybingol huufo jey laamu wonande gollorɗe laamu ɗe resnda keeriido tawa haɗaani laamu ngu jey mum e mbaawka mum e huufo gollorgal laamu ngal.

ɗabbaande lunndiinde heɓlanoonde nde:

Dabbaande lunndiinde njettinte to batirde e rewirde e binndol, ɗe mbaɗetee ko hade jeewte udditeede e nder goomuuji, goomuu ɗi toɗɗii ina tintine, kumpitee, ina waawi wonnde eɗi mbaanjitee tottire. Kono so tawii ɗabbaande ɗe ngaddaa ko e sahaa nde jonnde huuɓtidinnde woni e wadeede, ɗe nawetee ko to liggerde hooreejo batirde nde, nde yeewa doon e doon so, nde uddi heen yeewtere maa so nde nawat ɗum to goomu.

Daɓbaande lunndiinde mbaawi jabeede tan ko so tawii ko ɗe ɗabbaande lunndiinde maa kuule beydaade, tawa kadi ɗe eɓɓa ko e nder ndeen winndannde njooɗi tan ko kuule ɗe jonnde nde toɗɗi ɗe, so e ɗum addi jilburu batirde de wostondira miijooji so e, ɗe mbaawi jabeede maa saleede.

Addube ɗabbaande lunndo ina ciifa nde, gooto e siifbe ɓe ina rokkee konngol so yeewtere nde udditaamo, kanko e piilaado mo miijo mum lunndii ngo makko wondude e hooreejo e ciimtoowo goomu ngu ɗabbaande wondude e Jaagorgal mo nde jooɗi mbaawka mum (Kuulal 71 e 79 kuule nderndere).

buũaa (welnaare liggotoobe) :

Buũaa ko jawdi maa kaalis celnaandi laawol kuutoragol ngol laamu maa keringol e fayndaare huutoraade dũm e no haanaani rewaani laaawol.

Buuũaa to golle bađe e darnde woor-laawol e yaabunde kuule ñaawo fiina, de neddo jeenaado buuũaano, yeewi, naamni jabi dokkal fodoore maa won e bure e neemaaji baawdi wonde fof ngam wafde, wafnude, leeltinde, diwde maa yejjitde badal laabtungal peeñgal e fawaade e dow golle mum maa celdẽ dũm.

Siimto dawrugol kuuuƙtidinngol:

Siimto mbaydi kuuuƙtidindi dawrugol ko pottital e kaaldigal hakkunde Hooreejo gardiido laamu e fiilaabe to Batirde Ngenndiire ngal foti wafdeede ko lebbi tati caggal nde Jaagorgal arwaniwal suƙta. Batirde Ngenndiire ina rokke kabaaru balde jeetati (8) ko adii ñalawma nde dũm foti wafde.

Siimto mbaydi kuuuƙtidindi dawrugol ko pottital do gardiido laamu hollitta mbaydi e loowdi dawrugol e yeeso fiilaabe ngenndi, so gayni, ina fawee heen naamne e jaabowuuji. So dũm gasii, subngo hoolaare e jabgol dawrugol ngol ina wafde e dabbaade Hooreejo laamu ngu

e jabee so dūm heñaniima ko buri heewde e fiilaabe be (kuulal 55 tuugnorgal e 97 kuule nderndere).

Sardi siyno :

Kuule Hooreejo siyno teentinta mbaydiji no sardi o siynirtee.

Fiilo resndaango :

So tawii a waawa tawtooreede ñalawma fiilngo, ada resnda daande ma koolaado mo cufti da kono ina hawra e subngo ngo piilaado wadata ko piilaado wadanta dūm hoore mum ko woori dūm fof fotaani hiiseede.

Kono dūm fof e waade noon desndugol woote ina waawi aabnaade e nder mbaydi ndi lelni kuule 88 e 89 kuule nderndere batirde nde, piilaado waawi resndeede tan ko daande wootere.

Booragol golle:

Booragol golle ina ara e baatirde e fannuuji didi yaltude e lannda dawrugol mo piilaado jeyaa e sahaa nde fiilata maa booraade e fiilo ngo wadaa ngo, tuugnorgal ndenndandi e kuule nderndere batirde e ñaawirgal woote fiilo fof,ina kefli dūm naatni dūm e loowdele mum en .Booragol golle wadirte ko batakaa kuccinaado e Hooreejo Baatirde jettinoowo Batirde e jonnde aadoraande aroore,so

jabaama habre doon e doon Hooreejo Ndenndaandi. Ina teenji wonde, kala piilaado jaltudo e lannda mum dawrugol, boorima e fiilande mum to Batirde (kuulal 60 tuugnorgal ndenndaandi e kuulal 7 kuule nderndere).

Caggal deen boorande todfiide neddo e hoore mum maa peeñgal e pellital mu mina wadi boorande golle godde de binndande godde jeyaa e tayde golle to Batirde Ngenndiire kefli, piilaaado joodiido, tawa hujjinaani, tawtoraaka jonde didi gaadondiraade deggondirde, nanngirtee ko booriima golle (kuulal 104 kuule nderndere).

Pirlitaandi Ndariinde :

Pirlitaandi laamu (maa ndi gollorde keeriide) ina peccee efannuuji ma mbaydiiji didi " pirlitgol ngam waawde gollaade " e "pirlitgol todfingol danne kabirde dariide" Pirlitgol todfingol woni kabirde noddi ko faggaade ndariindi peewnirteendi woni kabirde baawdi huutoreede e ko duumi ngam feewnude huunde maa wafde won e golle . E bannge laamu yeruuji ko mahde safirde hesere (opital), soodde masijaaji emformatik kesi, maa feewnude laabi, ekn.

Piilaado e Batirde Ngenndiire :

Piilaado (dipite) besngu ko koolaado joodaniido besngu e ngenndi. Faayiida e martaba mo Batirde Ngenndiire rokka, sabu wonde tayfe toownde tammbiinde ndimaagu ,njaaburaagu e jeytaare besngu woni gaddande e caldi coriyaŋkaagal(demokarasi) goonɗungal .Piilaado ina jogii wadɗiinde nuundal peewal e golle peewde luugidinaade,wona neddo moyfo peewdo portiido,mo ndimaagu e nuundal peeñata e darnde,ngonka e nguurndam mum e kala do woni ;ndee, waawnere sabii e makko sabu hoolaare fawaande e dow makko.

Batirde Ngenndiire ina foti tottude mo kabirde, rokkude mo ngonka moyfa no siyniri golle makko.

Piilaado mo winndaaki e hay lannda :

Fiilaabe ina mbaawi waasde jeyeede e hay goomu ngootu renndingu jiydube ciiri to Batirde Ngenndiire, been mbiyete be njeyaaka e hay goomu ngootu maa be mbinndaaki e goomu.

Koolaado mabbe ina tawtooree golle kawrital Hooreebe goomuuji, dum wadire jontande (goobe jiiile) e dow mbaydi ndi be nannondiri, be tintinira dum Hoooreejo Batirde e rewirde e bataake kuccinaado e makko. So be nanondiraani

e koye maɓɓe, Hooreejo Batirde wada kuraaje e yeeso maɓɓe e habra be no dum yiilorto.

Fiilaabe be njeyaaka e hay goomu ngootu ina mbaawi badtitaade goomu mo be cubi. So dum ina wada maa be mbinnda bataake kuccinaado e Hooreejo goomu ngu be cubii, oon yettina bataake o Hooreejo Batirde nde, oon ne yettina kabaaru o yiilirde batirde nde, habra batirde nde. Be mbaawa limeede e keewal ngal goomu ngu foti dañde e nder goomuuji (kuule 23-34 e 35 kuule nderndere batirde nde).

Yamiroorde yiilo :

Yamiroorde yiilo ko fannu sardiyanke lawɗino nde Dental Afirikiyankeewal huutorto ngam yɛbtude jamirooje. Yamiroore ina rewa e dawe didi hade mum dañde batte : so nde yɛbtaama to Dental Afirikiyankeewal leyɗeele de naattina dum e sariya mum en ngenndiwo ko dum seerndi dum e kuuleendi, mbaawngal siyneede doon e doon tawa ngool laawol rewaaka.

Gollorde kuubtidinde laamuyankeeje :

Gollorde kuubtidinde laamuyankeeje ko gollorde gonde e les sariya laamuyankee, seerndi nde e gollorde laamuyankeeje

njeeyguyaᅇkooje e mbaaylaandiyaᅇkooje, ko siynata ko huufo e yiilo laamuyᅇke

Dowla:

Dowla ko fannu e mbaydi e juᅇbudi dawrugol, ina renndina gedᅇ tati : leydi, laamu dowla, besngu. Dowla ko dental njaambodirngal. Ko njaamburaagu seerndi dowla e dente godᅇ nokkuuje baᅇ no diiwanuuji, palᅇ maa dente teeruuji.

Daccugol kubbe :

Daccugol kubbe ko hoybinaneede jobgol kubbe e pawe e nder fannuuji e mbaadiiji di sariya lelni. Yeru ko daᅇ pamare e kakindiide yimbe ko hujja ngam daccitgol kubbe e pawe pawiiᅇ e pooye e yimbe.

Faggudu laamuyᅇkeewu :

Faggudu laamuyᅇkeewu joofii ko doosᅇ e ciynirᅇ jowitiide e ngalu laamu. E fannu njuᅇbudi e kelmeendi kuule laamuyᅇkooje faggudu e kopporeeje ko denndangal kuule cifiide e tayᅇ keeri e mbaawka e hadtan no dowla,dente nokkuuje e gollordᅇ laamuyᅇkooje e kala ko yowitii e kala ko jokkii e laamu no njogori faggudu mume fawaaade e sariya dowliyaᅇkeewo.Kuule laamuyᅇkooje

faggudu ko kawrital hakkunde,sariya kubbeyanke,sariya tuugnorgaliyankeewal e hasbo laamiyanke.

Ngaddiin wallito maa jeyagol :

Ngaddiin wallito maa jeyagol gaddowal naatgol,dental laamuyankeewal maa keeringal e wallitde e roondaade njaltundi laamuyankeeji.

Laamu :

Laamu ko tejre Ndenndaani ko denndaangal jaagorde ngal ardii Ardo Jaagorde. E gardagol Ardo Jaagorde, laamu ngu siynata dawrugol ngenndi ndi ngol Hooreejo Ndenndaandi tayi. .Sabu wonde mo gardiido laamu, Ardo Jaagorde gaddii e defii golle laamu e yeeso Batirde Ngenndiire e nder fannuuji e mbaydiiji di tayi kuule 85 e 86 tuugnorgal ndenndaandi ndi.

Terde laamu ngu ina kada nawdude golle mum en e kala golle godde de laamu maa keeriide naamniide njobdi (kuulal 54 tuugnorgal Ndenndaandi). Sabu kaɓɓondiral e ballondiral hakkunde terde laamu ngu wadi boragol Ardo Jaagorde ina nawora ngol laamu ngu (Kuule 43 e 53 haa 57 tuugnorgal Ndenndaandi).

Goomu fiilaabe renndube miijo:

Terde piilaade e batirde ko famdi fof ko sappo (10) ina mbaawi renndude sabu ballondiral miijooji, cosa goomu ngam daranaade miijooji e goonɗnaadi maɓbe, (kono wonaa nafooje keeriide) diin ngoni goomuuji fiilaabe renndube njoorto. Piilaado waawi jeyeede tan ko e goomu gooto. Goomuuji so cosaama ina mbinnda eeraango tonɗungo fayndaare mum, to gollorde Hooreejo batirde nde, terde goomu o fof ina ciifa eeraango ngo ; waddoree heen doggol terde, wondude e inde fiilaabe battiibe be, teenɗinee innde hooreejo mayre e nde cukko mum. Deen binndande ina caaktee e nder Jaaynde laamu wiyeteende « Journal Officiel » kala kadi ko waylii heen (boragol, naatgol hesbe e badɗitagol, ina wadiree noon caggal nde hooreejo batirde habra.

Horeebe goomuuji dawrugol ko terde jeyaade e diisnondiral hooreebe, so be nanngi cukko o ina lomtoo be (kuule 20-21 e 22 kuule nderndere).

Ñaawirde toownde:

Ñaalirde Toownde renndini ko terde de Batirde nde fiili. Ardii nde ko ñaawoowo toowdo. Ko sardi njuɓɓudiyanke tayi ngaddiin dewetedo e nder ñaawirde toownde.

Hooreejo Ndenndaandi (gaddii bade mum ko so tawii o jolnii jamfa kubbugo) jaagorgal garwaniwal e jaagorde godde de, (e sardi fitina ebe ngaddii bade mabbe e nder siyno golle mabbe nanniraade no jabbugol kuule e warngo hoore e sahaa nde mbade de mbadaa) ñaawata be ko ñawirde toownde (kuule (kuule 99-100 e 101 tuugnorgal ndenndaandi e 120 kuule nderndere) .

hurum fiilaabe:

Fiilaabe ina njogii hurum (gila nde fiilooji caaktaa to Ñaawirde Doosfeyankeewal) haa nde fiilanne mum joofi, curdo dum e fitinaaji alkateebe e ñaawooje, sabu miijooji di caakti, maa subngooji mabbe e fiilooji e nder siyno golle mabbe. So dum benni, hay piilaado gooto e Batirde Ngenndiire waawa loskeede maa reweede e sokeede e fannuujii fitinayanjooji maa warngoyanjooji, so wonaa batirde rokki yamiroore . Piilaado nanngama e ko alaa e guli, dogdo caggal nde wadi bonanne ina waawi loskeede rewindede e sokeede tawa batirde nde yamiraani.

Hurum piilaado o ina waawi itteede maa yoweede e dow rewde engaddiin mo lelni tuugnorgal et kuule nderndere batirde nde .Ngam yowde maa ittude hurum kala piilaado

goomu ngu tabitaani mbaɗngu terde sappo e goo(11) ina darnee e rewde e ngaddiin mo lelni kuulal 34.

kubbal :

Kubbal ko jobdi kaalis pawaandi e dow heeriibe ummaade e laamu e ko tabiti tawa wostondirtaake hay dara ngam laamu ngu waawa hormaade ko fawii e mum golle duumiiɗe e ñiiɓɗe e fannuuji faggudu, e pinal e gedɗe renndoyan̄kooje. Kubbal ko mbaydi darnde e doole laamu ngam yubbinde ebbande mum denndaade. So tawii kubbal ina jogii darnde martobinde, fayndaare naannude kaalis ɓuri dowlude e anndeede.

Kawtal goomuyan̄keewal :

So won ko hiilna tawa loowdi mu ina memi goomuuji keewɗi, Batirde nde ina darna kawtal goomuuji

So wonaa goomuuji hasbo e horo, e goomu resndo, goomuji ñiiɓɗi e goomuuji keeriidɗi di ñiiɓaani e kawte gomuuji ina ndenta e sahaaji ngam sunnaade e loskude ko toɗɗii di. So tawii jonnde alaa hooreejo ina nodda ɓe (kuulal 33 kuule nderndere).

Waawaa jabeede :

Waawaa jabeede e fannu faggudu ko daɓɓaande waylo ndi piilaado addi, kono « nde siyno waawi ustude dañal

maa jawdi batirde nde maa dowla o, sabu ina adda fawre hesere,maa beyda njobdi maa fawre wonnoonde doon⁴ » ustaare dañal laamuyankeeewal foti yiyeede,ko e fannu jaajdo : kono dabbaande lomtinoori pawal ngam beydude naatndi potndi noon ina jabe :

- **Waawa jabeede e fannu njogitaari sardiyankeeri :** dabbaande waylo todfiinde fannu sardiyankeewo ina jabee kono todfiinde fannu kuuleyankeewo waawa jabeede e fawaade e loowdi kuulal 41 tuugnorgal 1958;
- **Waawaa jabeede e ngaddiin :** dabbaande wadaande nde loowdi mum luurdi e loowdi winndannde yummaare nde waawa jabeede, dum ina wiyee heen sahaaji ko cerindiido helmere huutorteende ngam sifaade dabbaande waylo faandu almudere.

Duumagol fiilande :

Fiilaabe to Batirde Ngenndiire piilaa ko e subngo huubtidingo ngo selaani e happu fiilande mabbe ko duubi joy (5). Fiilande woni sahaa gondo hakkunde e nde joofni ; Happu fiilande mabbe ina waawi rabbidineede so batirde nde libaama (kuulal 60 tayre 1 tuugnorgal Ndenndaandi e kuulal 1 ngal kuule nderndere).

Ndonu :

Dongol ceedtagol ko rokkude neddo gefel gootel walla gefe keewde de neddo maaydo jeyno, de huninoo gila ina wuuri kono dokkaado waawi hebde dum tan ko caggal nde dokkudo o maayi.

Ndonu ceedtaagu ina ceerti e dokkal sabu e dokkal dokkaado o ina heba ko rokkaa ko gila dokkudo ina wuuri. Neddo ina waawi hunaade seedto winnda rokka ngalu mum fedde so tawi nde hebtinaama ande njogii nafaore hubtidinde.

Tottaado o wiyete ko dondo.

Doggol fiiloobe :

Doggol woote ko karne maa winndannde loownde inde denndaangal yimbe fotbe wootde . Winndaade e doggol fiiloobe ko fotde wonande kala kodiyanke jodtoriido .Winndaade e doggol ina fawaa won e gefe : won sengaalnaajo jojiido kayitaaji mum, dañde duubi 18 timmudii ko adii ñande fiilngo ngo,addorde kaayitaaji mum teeni e karte dentite, wondude e dakmitaade e joggandi mum renndoyankeoji e dawrugoliyankuuji . Ciftinen wonnde winndaade e doggol koko neddo foti waawande hooremum.

Sardi :

Lasli helmere farayse nde ummiinde ko e demngal lateŋ firti ko dosgal sardiyaŋkeewal ngal siyno huuɓtidingo woni ko fawii e yimbe fof heertaaki hay gooto. Batirde Ngenndiire yêɓtata sardiiji ko e innde besngu ngenndi kono tabitino sardiiji ko mbaawka Hooreejo Ndenndaandi. Helmere lawdingol ina huutoree e fannu sardiyaŋke e mo kuuleyaŋke fof.

Sardi boon laamu :

Sardi boon laamu ko winndannde yaltinirande no deftere do laamu hollirta Batirde Ngenndiire naatndi e njaltundi ndi faanditi yuɓɓinde e nder hitaande . Njoorto dowla ko yo Batirde Ngenndiire naŋngu e yamir laamu ngu yoo waaw huutoraade oon sardi boon laamu. Sardi boon laamu tayi e happu hitaande, mbaadi e fotngo booniyaŋkeewo, diim firti ko naati yoo fotno haa waawa yaltinde ko yalti.

Sardi boon laamu ina hani seerndeede e sardi ngam naatnugol jawdi e nder ndeenka jukkere endam maa sardi peewnitgol boon .Sardi boon ballondiral renndoyaŋkeewal mo Batirde Ngenndiire yêɓti e sahaa nde sardi boon laamu yêɓta e fannu no yêɓtira nih, toɗɗii tan ko fannu ballondiral e jukkere endam .Sardi dartingol boon laamu

noddiko yéewtaade sardi boon laamu jabanoodo o, beyda maa usta naatndi maa njaltundi ndi fiilaabe njafnoo e nder sardi boon laamu. No innde nde addiri sardi dartingol maa peewnitgol boon laamu noddiko waylude sardi boon laamu nanondiranoodo, haa waawa yahdude e no sahaa o e jamaanu o, woniri e addiri e fannu ngalu e faggudu.

Sardi njubbudi :

Sardi njubbudi ko sardi keeroriido yubbino e ngaddiin mo gollorde laamu liggortoo Batirde Ngenndiire yébtata mo, sardi o ina timmitina e labtina loowdi tuugnorgal tayndi pible kuubtidinde. Sardiji njubbudi ina mballita cemblingol e duumagol tuugnorgal ngal e rewirde e resndude batirde mbaawka teentinde e labtitinde won loowdeele tuugnorgal ngal potde wayleede e sahaajji garooji.

Sardi njubbudiyanke e bannge tolno woni ko e les tuugnorgal kono e dow sardiji gaadoraafi.

Keewal timmungal :

Keewal timmungal ina njogii mbaydi laabtundi son di renndini ko furi feytere yimbe jeyaabe e subiiibe be. E ngal lulndii keewal pawingal e burde ko dañi woni ardaade tawa dañani ko furi heewde. E ndimbaydi hawata ko

gardii burdoo foodondiroowo fof ko daani . So fiilo wadi ewadi maa daana ko buri feccere +50% yimbe fiilbe nde mbaawa hawde.

Yeru so yimbe 100 njeyaama e fiilo daande keewal burngal feccere ko hebde 51 daande (woni (100 : 2) + 1) a feccat fiilbe e hakkunde beydaa heen gootel.

Resndo :

Resndo renndini ko golle e paandaaje de piilaado halfina e nder dumunna dottaaado. E nder golle, piilaado o ina saakta e gollo e nder njaaburaagal e innde ngenndi ndi fof. Resndo ngo ina waawi wonde e waawnere maa e lubal.

Resndo tayanaago happu :

Resndo tayanaago happu ko mbaawka kalfinde fedde maa neddo piilaado ngam waaawa yubbinde gollal tayanaagal happu, e dow mbaaadi tayandi ndi a waawaa e fotaani woorde. fannu yummaajo resndo tayanoongo happu ko fawaade e muuyaade yiddo resndude , neddo maa yimbe, dental walla feede fotnde siynude resndo ngo e duumaare ina woodi horo maa ciimtol ngol

desndaado o naamnete mbele desndudo ina waawa rewindaade siyno rendo ngo .

Resndo tayanaango happu lundii dum ko resndo wellitaango ngoon woni resndo rokkaango fiilaabe be hay gooto waawa rokkude yamiroore be fiilbe dum en mbaawa waawnude maa libde tawa happu mum en jofaani.

Dabbaande libgol :

Batirde Ngenndiire rokka e jogii mbaawka ngam hollirde luulndaare mum huccunnde e dawrugol ngl laamu woni e siynude haa waawnagu yande e booraade e golle maggu. Ender laamuuji dewdi fannu laawfino maa badiido diim, dabbaande libngol noddi ko ngaddiin, mo Batirde Ngenndiire huutorto ngam hollirde salaare mum golle laamu, waawnaangu booraade .

E sariya gondo e Senegaal ko kuulal 86 ngal tuugnorgal Ndenndaandi e taye mum 3, 4 e 5, rokki Batirde dabbaande libgol kono ngal nde waawa aafnaade e jabeede maa sappobal fiilaabe e Batirde ciifa nde woni njahda heen.

Luulndaare (lanndaaji):

Luulndaare joofi ko lanndaaji di njahdaani maa njiyda e laamu ngu miijo dawrugol maa yiyande no leydi foti

jogoreede, dūm noon luulndii laamu. E bannge dawrugol luulndaare joofii ko denndaangal lanndaaji maa pedle dawrugol lunndiide doole dawrugoliyankooje jogiide laamu. E nder politik leydi, luulndaare ko ndenndaangal lanndaaji di njeyaaka e habbere maa waalaare burnde doole to Haalirde. Luulndaare sabu doole mum doontiide waraango laamu ko, ko fibnde yummaare e nder siyno laamu potal, luulndaare ina hollira miijooji goriidi di laamu, ina ñiña kadi golle laamu ngu.

Yiiloobe faggudu (boon) :

Yiiloobe faggudu (boon) njamirta naatndi, ndokkirta jamirooje, todfiide naatndi e njaltundi, mbiyata yoo siyne yoo firrite.

Yiiloobe ndokkata jamirooje dillinooje dañe e faggudu dowla e gollorde laamuyankooje haa teenji noon e liggorde toppitiide de kopperooje.

Laawɗinirde :

Laawɗinirde ko tergal denndingal hoolaabe e ngal jogii golle keewde : gollal waggino fayde e laamu ciynoowu, gollal keblugol e yēbtugol sardiji e kuule, gollal daranaade leydi ndi e jotondiral mum hakkunde mum e leydeele godde. E faamamuya burdo yaajde lawɗinirde ko batirde

fiilaande jogiinde konngol e hoolaare besngu e nder kala leydi ngonndi e tippudi potal.

Potal rip :

Caggal nde sardi ponndudu rip rewbe e worbe yebta hade fiilooji todfiidi batirde di 3 suweŋ 2007 mo ñaawirde Doosde saliiisabu luurondiral makko e loowdi kuulal 7 Doosde Senegaal (ciimtol ñaawo mo toŋ 97/2007 – fyaako 1/C/2007) .Caggal nde Batirde Ngenndiire e Senaa yebti e ñaldi 13 e 26 noowa mburu naannudo ngal potal e nder tuugnorgal leydi loowdi, Sardi mo toŋ° 2010-11 mo 28 me 2010 ;yebta. Oon sardi naatni potal rip rewbe e worbe e nder kala terde e taye denndinde fiilaabe maa huunde e fiilaabe.

Kesamaagu ngu Sardi naannudu potal rip hakkunde rewbe e worbe addi ko waawnere e ala e sago kuule 1 e 2 sardi mo toŋngoode 2010-11 mo 28 me 2010 pawiiɗo e potal rip hakkunde rewbe e worbe ina hollira wonde «Doggi foodondiroobe ina ndenndina rewbe e worbe, reggondirbe e dow luurondiral njogoram mabbe so limoore doggol ngol teeli potal ngal fawee e limoore nde teelaani, won e les mum. Doggi di yoo kormo dum ma mbaasa jabeede ».

O sardi huutoraa e laawol mum aewaniiwol ko e subngooji Fiilaabe to Batirde Ngenndiire di 1 Sulye 2012, dum sabii rewbe heewbe naati e batirde nde ,keewal rewbe fiilaabe beydi,ngal wonnoo 22% (33 fiilaabe) e fiilande bennunde (2007-2012), keewal rewbe e batirde beydii haa yetti 43,3% (soit 64 députés) e fiilande nde potal rip rewbe e worbe adi siyneede (2012-2017) .

Lannda dawrugol :

Lannda dawrugol ko dental maa goomu yimbe rennduube miijooji e fayndaare, hawruube e nder dental ngam fiilde yêftude laamu ngam siynude yiyannde e njoorto dawrugol ngol be ndenndi. Anniyaade yêftude laamu seerndi lannda dawrugol e pedle godde denndinde yimbe bayde no senndikaaji. Lannda dawrugol ina waawi siforeede no fedde renndinde yimbe nanondirbe e miijo e fannu e ngaddiin mo be paanditii lollinde e huutoraade ngam hebde laamu e siynude yiyannde mabbe e leydi ndi. Lannda ko fedde nde miijo e yiyannde dawrugol dowi golle mum.

Neddo e sardi laamuyanke maa neddo keeriido :

Neddo e fannu sardi ko mbaadiiji didi

➤ Dowla

- dente nokkuuje e kawte mum en
- Gollordê laamuyan̄kooje
- kawte daraniidê nafooje laamu

Ned̄d̄o e fannu sariya keeriid̄o

- Pedle renndo jaabureewo
- Gollordê limteteedê e sariya ko gollordê njeeyguyan̄kooje
- dente d̄e nafooje fagguduyan̄kooje
- Pedle
- Sennikaaji
- fondaasiyon̄aaji

Ned̄d̄o e fannu sariya laamuyan̄ke nootitii ko kuuleendi e sariya laamuyan̄ke kono ned̄d̄o mo fannu sard̄iya keeriid̄o nootitto e ñaawirte ko e loowdi kuule e sariya keeriid̄o, .

Ned̄d̄aagal e sariya ina firdee no fedde maa dental yimbe maa dañe, ñoogingal, ned̄d̄aagu e fannu kaayitaaji no ned̄d̄o poofowoo o nih. Ned̄d̄o e fannu sariya sabu mum wonde ned̄d̄o dariid̄o poofowoo ina heba ned̄d̄aagu mum caggal nde huubni won e ngaddiin e gedê. So tawii ned̄d̄aagu sard̄iyan̄keewo ko huunde haande e newiinde wonande ned̄d̄o poofowoo, ned̄d̄aagu sard̄iyan̄keewu

wonande pedle weebaani teeni noon so de ndenndini yimbe heewbe..

Dawrudi Dowliyaŋkooji/ laamuyaŋkooji :

Dawrudi dowliyaŋkooji/Laamuyaŋkooji (maa jabbe laamuyaŋkooje) ina ciforee no denndaangal golle ciyneteede paanditiide waylude,maa yellitde ngonka ngonaaka ka .

Dawrudi laamuyaŋkooji ko jabbal ngal rewi e siyani dente e gollorde laamu wondude e kuutorde (fagguduyaŋkooje, neddiyaŋkooje e kabirdeyaŋkooje) ngam siynude golle e peeje e dow ngonka renndo ngam waylude kaan ngonka (mahanteeri, cellal besngu, kodki, golle widto, jaŋde, heblo, cadeele e ŋakke renndo) ngam yettaade e hebde paandaale njoofaade todfanoode e fannuuji ceertudi (potal,cellal,ngonka moyya, bambaare booni) beto mum wadatee ko e fawaade e yumto golle e fural e fodde gollal laamu ngu.

Doole laawfiinooje :

Doole laawfiinooje ko gootal e cate tati tammbiide dowla keso e sara laamu (doole ciinooje) e ñaawirde (doole ñaawooje). Doole laawfiinooje maa laamu laawfiinoowu ina jeyaa e golle mum yebtugol sardiiji, dabbo binndande

sardiiji ina ngadde e batirde, goomuujji njuurnitoodi, caggal nde ndewi e ngaddiin haa timmi, batirde nde njafa di e nder jonnde huubtidinnde e kuuball ko laamu ciinoowu tabitintabinndande de de ngonta sardi .

E sahaaji potal demokaraasi ko batirde semmbini laamu laawdinoowu batirde nde halfina, binndugol e yebtugol sardiiji wonde e rewindo e horo golle laamu ciinoowu.

Hooreejo Batirde Ngenndiire :

Hooreejo Batirde ina fiilee e puudagol fiillannde nde kanko e terde yiilirde godde de happu fiillannde ko hitaande. Hooreejo fiiletee ko e fiilngo toddiingo innde jidde o ko fiilaabe cubii, piili Hooreejo o, kanko ardotoo batuuji, yuubinta yiilata golle Batirde nde. O mo siyna golle makko e diisnondiral makko e terde yiilirde godde de wondude e Hooreebe goomuujji di .

Golle makko ina taya e cifa e nder kuule nderndere Batirde nde e nder loowdi Doosde Ndenndaandi ndi.

Hooreejo goomu renndube miijo :

Hooreebe pedle goomuujji renndube miijooji dawrudi ina njejaa e terde diisnondiral hooreebe ina tawtore yebtugol ginol golle batuuji die taygol kala peeje njuubudi baasiide heen. Goomu renndube miijo dawrugol to batirde ko fedde

fiilaabe renndu ngam miijooji dawrugol di be ndenndi e nder batirde nde. Hooreebe goomuujji renndube miijooji dawrugol ina njogii mbaawkaaaji keewdi e ndar ngaddiin e njuɓɓudi golle batirde nde.

Ngaddiin piilgol (woote) :

Ngaddiin piilgol jooŋi e ko joodtoraa ko denndaangal golle deggondirdɛ e sahaaji jappondirdi ngam wallitde e ko laabti siyno suubngooji. Ngaddiin piilgol ina feyto e peyfe tati : hade fiilngo, fiilngo e sahaa dewdo e fiilngo ngo. Feccere arwaniire nde hade fiilngo noddɩ ko keblugol doggi fiiloobe binndugol foodondirteebe e heblude sahaa lollino miijooji foodondiroobe. Fiilngo ngo noddɩ ko subaade limngo, saaktude kawdo e kawaado wonande terde dokkaade kaan mbaawka. Caggal fiilngo noddɩ ko beto moyyugol fiilngo gila e ngaddiin huufo e luure peñde dum noddɩ yeewe dañde nanondiral hakkunde diilloobe e lanndaaji dawrugol.

Heblannde sardi:

Heblannde sardi ko winndannde nde laamu daddi, diisnondial jagorde sedtii, nawata to Batirde yabi dum Heblannde sardi ina haani seerdeede e dabbaannde sardi nde fewjata piilaado maa fiilaabe to Batirde Ngenndiire.

Tabitingol :

Tabitingol ko siifannde Hooreejo Ndenndaandi faanditiinde wadde haa sardi o waawa siyneede tabita wadta liggoreede. Sardi so jabaama to batirde haa Diisnondiral Doosde yeewtiima dum, maa tabitinee. Sardi tabitinaado ina saaktee e Jaaynde Yamiraande Ndenndaandi. Tabitingol ko gollal e siifannde nde Hooreejo Ndenndaandi hollirta e seedtoto wonde batirde yebtii sardi. Tabitingol hollirta sardi wadtii liggoreede kaan mbaawka ka Hooreejo NDenndaandi yamiri dum ko kuulal 73 Doosde Ndenndaandi e kuulal 82 kuule nderndere Batirde Ngenndiire nde.

Dabbaande sardi :

Dabbaande sardi ko winndannde nde siifi piilaado maa fiilaabe to Batirde, yaakoraande maa wontu sardi, so nde wadaama e ginol golle Batirde Ngenndiire.

Koolaado ngalu (Batirde Ngenndiire):

Hoolaabe ngalu e les njiimaandi teenjundi e horo e rewindo yiilirde nde, ebe kalfinaa golle jowitiide kopporeeje, yiilo e kuutorde Batirde nde. Alaa fof njaltam kesam baawdam siyneede tawa miijo hebaaka yamiroore araani ko adii dum.

Naamndal binndangal :

Naamndal binndangal ko jabbal koybinangal gaddanoowal fiilaabe namnaade jaagorgal laamu e ko halfinaako. Naamne binndaade mbadete ko e fawaade e cadeele maa kujjinaali di pedle maa sennikaaji ngaddani fiilaabe.

Naamndal jantangal :

Namne jantaade ko de piilaado huccini e jaagoorgal laamu dum ina hadi kala naamndal ummingal e hooreejo goomu dawrugol maa goomuuji duumiidi.

Dum ko innde tan kono namne de ina tojngee, rdabbida paamnoo.

Hujja gardinaado :

Hujja gardinaado ko fannu noddudo e fannu sariya hade, cadeele sardiyaŋkooje peñde hade mum holliteede ñaawirde wonde yoo tawu ñaawirde nde dum woni e mbaawka mum hollitaama haa waawi yuurnitaade dum no haaniri nih. Ñaawoowo ina waawi umminde hujja gardinaado maa gooto e luurondirbe be ummani dum.

Ndesaari fiilngo (Peytital woote) :

Ndesaari fiilngo ko nde neddo maa doggol yimbe waawi hebde haa daña piilaado e nder subngo toddiingo fiilaabe to Batirde Ngenndiire, maa dente nokkuuje, ekn. Nde

hebetee ko so naanngii denndaangal daade limaade e feccii e limre fiilaabe nder tayre fiilngo. Doggol fof ko dañi hebetee ko so a nanngii limre daade maggol a feccirii dum ndesaari fiilngo ndi.

Naatndi :

- Naatndi ko kalis maa kopporeeke jobaade haa naati mbinndaa e ngalu laamu.
- Naatndi laamuyanngoori ko denndaangal kaalis naatdo e boon laamu

Siimto kuufaandi :

Siimto kuufaandi ko siynude waawdinere wadande fiilbe maa halfinbe dum, siimto ko halfinaa ko, hollita, huljina ko jogi ko, no jogori e no foti. Siimto kuufaandi buri hufo yaajde, sabu hadaani tan e winndude sabu ina noddii labbinde e timmitinde binndol ngol.

Defaandi :

Defaandi ko helmere yaajnde e fannu firo, tolnooji e faamamuya mayre ina yaaji, e nde huutoree e gedde certude. Won e yimbe njiyri dum kono ngaddiin e fannu, baddo ko yimbe e pedle njogii ndefaandi woni ngaddii ko mbaadi maa ko golli, wodbe miiyii, dum noddii ko ciynugol kuule e pible . Defaandi e fannu potal firti ko kala gondo e golle laamu

walla ina liggo e dental ina foti defaade rewam peñdam e golle, e fannu yiilngo, huufngo, faggudu e kopporeeje .

Kuule nderndere Batirde Ngenndiire:

Kuule Batirde Ngenndiire tayi denndaangal kuule ciyneteede ngam yubbino e yiilo batirde haa ngaaddiin lawdfino e horo lawdfiyañkeewo waawa siyneede.

Ndenndaandi:

Ndenndaandi ko fannu laamu dawrugol do golle Hooreejo dowla ronetaake kono hebete ko e ummaade e fiilo. Ndenndaandi ko mbaydi e fannu laamuyañkooori luurondirndi e kamalenkuyaagal. Mbaydi dowla ndenndaandiyañke ko wonbe e laamu cuba ko e fiilo e labagol besngu walla e huunde e maggu. Laamu besngu, laamoriingu besngu ngam besngu.

Subngo ardi-nawa :

Subngo ardi-nawa e nder ngoo subngo kala dadfo nawata fof, e won e fannuuji keewal ina waawi doolnude (burde feccere), walla waasa doolnude (ñakka feccere) wonaa tan ardaade kono buraani keewal .

Subngo ngo ina waawi wafeede e rogere wootere maa e doge didi.e E mbaydi didmiri ndi, so keewal doolnungal hebaaka e rogere adannde nde, rogere didmere nde ina

yubbinee hakkunde foodondiroobe nootitiibe e ko lelana e oon fannu. Rogere didmere ina rokki lanndaaji dawrugol waawde yubbinde nanngindire e kawte ngam yahdude haa mbaawa dañde fiilaabe e nokkuuji di be buri heewde doole yoo yimbe mum nanngan doggol gonngol ngol. Subngo ardii nawa yubbinde ko e nokku keertaado biyeteedo Tayre fiilirde.

Subngo semmbiyaŋkeewo:

Subngo semmbiyaŋkeewo wadata ko haa fiilaabe (to batirde, to diisnendire teeru ekn) yoo hollira e yahdu e semmbe mo gooto fof jogii, hollira kadi ceertugol ciiri fiiloobe be. Subngo semmbiyaŋkeewo ko mbaydi e fannu fiilo, ummaniingo rokkude lannda dawrugol fof limre fiilaabe yahdude e semmbe mo jogii e dañi e nder leydi ndi fof.

Lannda fof ina doggol yimbe mum foodondiroobe. Fiilaabe be ndañdaa, hiisortee ko nanngude limoore yimbe be keɓɓa, peccira dum keewal piilowal maa haɓɓere fiiloore fotbe fiilaabe heddiibe be pecciree e ngaddiin e fannu tayanoodo hade fiilo ngo.

Kawrital gaadoraangal :

Batu kuubtidinngu woni sifaa e innde batuuji badteedi to Batirde Ngenndiire ko sahaa mo batirde yēbtata jamirooje gaadoraangal.

Kawrital :

Kawrital ko sahaa mo laamu laawdinoowu jogii joggannde renndude e jonnde udditaande yimbe saakta walla e ginol golle caaktangol ngam kawrital jaltungal aada . Jonnde ko sahaa mo batirde nde renndi ngam yuurnitaade e yaltinde ciimtol mum e ko toɗɗi noddaango ngo. Jonnde ina seerti e fiilande, ɗum firti ko sahaa gondo hakkunde puɗɗagol golle fiilaabe hesbe to batirde haa nde ɓe njoofni sahaa fiilo maɓɓe. Fiilande duumi ko e duubi joy ( ) so wonaa tawii batirde ina liba.

Jonde tati ngoodi : gaadoraade, jaltude aada, noddaande e laawol.

Kawrital gaadoraangal :

Kawre gaadoraade ko sahaaji di Batirde hat sinno nde alaa hujja, noddaadu woodaani, kono ko Doosde walla sariya yamiri ɗum. Sahaa gondo hakkunde jonde gaadoraade wiyete ko «guurti fiilaabe ».

Kawrital jaltungal aada:

Jonde jaltude aada ina mbaawi fejeede hakkunde jonde didi gaadoraade. De mbaafete ko e noddango Jaagorgal arwaniwal walla soi na heñani feccere terde Batirde Ngenndiire nde.

(kuulal 5 kuule nderdere). Ko Yamiroore Hooreejo NDenndaandi noddata e uddata dee jonde.

Ngaafdi booñiyaŋkooori keddiindi:

Burndiral ngonngal hakkunde njeeñtudi naannaandi dañaade e kebe ngummiide caggal leydi jerondiraade e Njeeñtudi Ngumri Ndernderi. Ko ndi ngaafdi betata kaftande mbaawka dawrugol booñiyaŋkewol.

Keddiindi booñiyaŋkooori kuubtidinndi :

Ko burndiral hakkunde naatndi laamu (Naworaani ko yobaa ñamlaandi) njaltundi buri dum famfude.

Subngo huubtidinngo selngo ngo selnaaka :

Subngo adunayaŋkeewo ko fannu badoowo haa besngu subo koolaado maa hoolaabe mum. Ko joggande fiilo nde kodiyaŋkoobe leydi ndokkaa e ko aldaa e kafooje. Subngo huubtidinngo ngo wadi haa leydi subii fiili neddo wadi dum Hooreejo Ndenndaandi subngo huubtinngo selnaango

ko tippudi do yimbe cubete ndenta cubo goddo piila dum kono Meer nokku fiilirte .

Subngo huuftinngo selnaango ko subngo do fiilaabe wiyeteebe «tayre fiilo» do terde mum en «fiilaabe mawbe» piila.

Pawe :

Pawe ko mballudi njobaandi laamu kawritndi (pawe badaade e won e gedde jeeyeteede bade no isaas e petoron maa ko ballal tay/angal keeringal).

Laabal /Nuundal :

E fannu dawrugol e faaggudu,laabal fawii e noddii ko anndude jamirooje e gedde badaade,ko wadi wadeede hol no de mbadira ko ebbande de njari,e fannu deeyre e ngonka sabu gollal maa ebbannde e kebgol kabaruuji laaftudi, ekn. Laabal/Nuundal ina jeya e damaawu e baawdinaadi mawdi di hodiyankeobe pawii e dow ardiibe e fannuujii dawrugol e faggudu. Hakkunde laaba / nuundal ko seerndude ko foti hollireede e saakteede e ko fotaanii saakteede e yaltineede. Hodiyanke ina katojini e anndude so tawii kabaaru mo be kebata o,ina goonjii e nuundi ko haaketee ko so ina woodi.

Booñirde Laamu :

Gollorde booñ laamuyanƙe yimbe ina nganndiri dɓm wonnde nokku e gollorgal dɔ be njobata kubbe (lempo) pawiidɔ e dañe maɓbe maa e pawe de be huubnude. Gollorde booñ laamuyanƙe jogaaki nedɗaagu sardiyankewu keeringu ceertungu e ngu dowla o : yɔɓde kuubbal to gollorde booñ laamu ko yɔɓde laamu.

Cukko Hooreejo (Sukkuɓe) :

Sukkuɓe hooreejo ko wallooɓe e lomtotooɓe Hooreejo o. Kambe e Hooreejo o ndenndi, e pecci gaddande e golle Hooreejo ; so Hooreejo hebaaki, ko cukko makko lomtoto dɓm e nder golle mum.

Fiilo subngo :

Fiilo ko fannu kuutorgal e mbaydi ngam yɛɓtude jamirooje e fannuɗi golle e nder dumunna tayaɗɔ. Ngam waawde hujjinde feere maa yamiroore, yewtere ina udditee ngam miiɗooji mbaawa saakteede hollireede e felɓondireede hade subngo wadeede. Subngo noddɩ ko rokkude mbaawka sardiyankewu waawde wadde ummaaki e nedɗo keeriido, fiilde jeyaa ko e ngaddiin biyeteedo fiilngo ngaddude subaade ardiibe.

----- ///